

Як Михайло Старицький позивався до суду проти журналіста

В електронному архіві української періодики LIBRARIA, представленому на сайті нашої книгозбірні є добірка «Киевлянина» - приватної газети консервативно-монархічного спрямування, що виходила з 1864 по 1919 рік. Газета була однією з найвпливовіших і найкращих провінційних газет Російської імперії, а тепер є важливим джерелом історичних відомостей про події тогочасного життя Києва.

У двох номерах цієї газети за 21 та 22 листопада 1901 року є цікаві матеріали про єдиний у своєму роді судовий позов українського письменника Михайла Старицького проти журналіста Ізмаїла Александровського.

Михайло Старицький, як відомо, один із засновників українського професійного театру. Його ім'я стоїть поруч з іменами Івана Карпенка-Карого, Марка Кропивницького, Марії Заньковецької, Панаса Саксаганського, Миколи Садовського. Зараз їх усіх називають корифеями української сцени. Але за життя драматурга звинувачували у плагіаті.

Коли Михайло Старицький розпочав свою театральну діяльність, українська драматургія, як писав історик Микола Костомаров, вже мала 132 п'єси. Проте лише деякі з них – «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник», «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик», «Назар Стодоля», «Запорожець за Дунаєм» – були справжніми творами мистецтва. Саме вони складуть основу золотого фонду української драматургії. Решта ж п'єс через свою сценічну недосконалість не витримували жодної критики і не привертали уваги антрепренерів.

Проблема, з якою стикнувся Старицький, стосувалася відсутності високохудожнього репертуару. Він добре розумів, що доля українського національного театру, його популярність значною мірою залежатиме від того, що ставитиме цей театр, які ідеї пропагуватиме засобами сценічного мистецтва.

Тож Старицький почав працювати над переробкою малосценічних п'єс різних авторів та інсценізацією прозових творів українських, російських та європейських письменників. Таких п'єс у його драматургічній спадщині дванадцять. Опера «Чорноморці» на музику Миколи Лисенка була створена на основі оперети Якова Кухаренка «Чорноморський побит на Кубані». Водевіль «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка» – це переробка одноактних жартів Леоніда Глібова «До мирового» та Олексія Шаховського «Сварка, або Два сусіди». При створенні комедії «За двома зайцями» за основу взята малосценічна п'єса Івана Нечуя-Левицького «На Кожум'яках», а комедії «Крути, та не перекручуй» - п'єса Панаса Мирного «Перемудрив».

Усі ці творчо переосмислені і художньо удосконалені п'єси вимагали багато праці й сил. Доводилося драматургічно гостріше ставити конфлікти, робити стрункішою і динамічнішою композицію, шліфувати репліки персонажів, робити напруженішими діалоги. По суті, це була копітка робота з написання нових творів.

За таким самим принципом Старицький інсценізував і прозові твори. Сюжет повісті Миколи Гоголя «Ніч перед Різдвом» ліг в основу п'єси «Різдвяна

ніч», музику до якої написав Микола Лисенко. Пізніше з'явилися п'єси «Тарас Бульба», «Сорочинський ярмарок», «Утоплена», також створені на основі повістей Гоголя.

Драма «Ніч під Івана Купала» є інсценізацією однойменної повісті російської письменниці Олександри Шабельської, а драматичний етюд «Зимовий вечір» – інсценізація оповідання польської письменниці Елізи Ожешко.

Роман австрійського письменника Карла Францоza «За правду» дав Старицькому матеріал для історичної драми «Юрко Довбиш», а повість польського письменника Юзефа Крашевського «Хата за селом» лягла в основу драми «Циганка Аза».

Для інсценізації та переробок Михайло Старицький добирав такі твори, які були співзвучними часові, вражали яскравістю образів і відповідали його естетичним уподобанням.

Була ще й інша причина, яка спонукала письменника робити переробки. Починаючи з 1863 року, тобто після появи Валуєвського циркуляра, офіційно були заборонені переклади п'єс українською мовою, переробки ж формально не підлягали забороні і були зручним засобом наближення творів російської, польської та інших літератур до широких кіл української спільноти.

Саме через переробку сюжетів малосценічних п'єс письменника звинуватили у плагіаті. А приводом для позову до суду стала стаття Ізмаїла Александровського «Драматурги-хижаки», яка з'явилася у петербурзькій газеті «Мировые Отголоски».

Цій скандальній статті передували наклепи та брехня з боку журналістів і критиків, які цькували Михайла Петровича на сторінках періодичних видань. Найбільш прикрими для Старицького були звинувачення у крадіжці сюжетів. Це в першу чергу стосувалося п'єси «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» Марка Кропивницького, який вважав, що колега вкрав у нього сюжет, написавши свою п'єсу «Не так склалося, як жадалося».

Останньою краплею, яка підштовхнула Михайла Петровича до рішучих дій, стала злощасна стаття «Драматурги-хижаки».

У липні 1897 року на ім'я прокурора Петербурзького окружного суду надійшла приватна скарга від дворянина Михайла Старицького такого змісту: «В номере 130-м петербургской газеты “Мировые Отголоски”, вышедшей в свет 13(25) мая 1897 г., помещена статья под заголовком “Драматурги-хищники”, подписанная И. Александровским. Статья эта как по содержанию, так и по отдельным выражениям составляет сплошное, крайне грубое оскорбление посредством злонамеренной и обдуманной лжи. Сотрудник киевской газеты “Киевлянин” г. Александровский начал безцеремонно преследовать меня как малорусского писателя, сколько могу припомнить, с 1893 года; рецензентские нападки его с первого же приёма приняли характер не критических оценок моих произведений, а личных против меня выходок, преследовавших единственную цель – унижить меня в общественном мнении, как писателя, и наглумиться...

Кроме сего, он стал несправедливо обвинять меня и в том, что якобы я,

заимствуя сюжеты для своих некоторых драм, скрываю не только источник заимствования, но даже и самое заимствование. Наконец г. Александровский напечатал в столичной газете свою статью “Драматурги-хищники”, как оценку моей литературной деятельности. Начиная с самого заглавия статьи (“Драматурги-хищники”) ее автор г. Александровский с первых же фраз ясно ставит и цель ее: указать всей образованной России, что первое место между драматургами-хищниками, совершающими грабежи и беззакония, принадлежит г. Старицкому.

Далее он приводит обстоятельства, при которых якобы я претворяю чужие драматические произведения в свои: “Раз речь зашла о драматургах-хищниках, не лишним будет указать на таких же хищников в малорусской драматургии. Первое место должно быть отведено господину Старицкому. Он – самый плодовитый, самый популярный и... самый бесцеремонный среди малорусских драматургов. Приемы его творческой работы не сложны. Прочтет или увидит господин Старицкий пьесу, понравится она ему, и через неделку-другую малорусская драматургия обогащается новым произведением. В одной пьесе он переменит название, в другой прибавит какой-нибудь третьесортный персонаж или кого-нибудь выбросит из нея, или переоденет бабу в чоловика, и получает прелюбопытно авторский гонорар...”».

Розгляд скарги розтягнувся на довгих чотири роки. І тільки 19 листопада 1901 року вже у Київському окружному суді відбулося засідання. Михайло Старицький через хворобу на засідання суду не з'явився. Його представляли: відомий київський адвокат Лев Куперник та донька письменника Людмила Старицька-Черняхівська.

Ізмаїл Александровський був присутнім на засіданні, його захищав присяжний повірений Горбунов. З одинадцяти свідків, яких викликали до суду, з'явилося тільки п'ятеро: редактор журналу «Киевская Старина» Володимир Науменко, композитор Микола Лисенко, письменниця Ольга Косач (Олена Пчілка), театральні діячі Марко Кропивницький та Микола Тобілевич (Садовський).

В якості експерта до суду запросили член-кореспондента імператорської Академії Наук, професора Київського університету святого Володимира, відомого російського славіста, візантолога Тимофія Флоринського. Попри регалії вчений був українофобом, автором серії памфлетів проти української мови. Він заперечував можливість існування окремої української мови, вважав її говіркою російської, був причетним до заборони та ліквідації української преси.

Зал засідання був вщент переповнений представниками київської інтелігенції та студентської молоді.

Засідання розпочалося з заслуховування тексту скарги драматурга. Потім ознайомилися з письмовими поясненнями обвинувачуваного, який намагався довести свою правоту.

А далі почали допитувати свідків. Ці свідчення, чомусь, стосувалися лише п'єс «Не так сталося, як жадалося» Михайла Старицького та «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» Марка Кропивницького.

Головний редактор «Киевской старины» Володимир Науменко та письменниця Ольга Косач свідчили на користь Старицького. Микола Лисенко важливих для слідства свідчень не дав. Микола Садовський розповів про те, що у 1881 році у бібліотеці Марка Кропивницького знайшов недоопрацьовану комедію «Доки сонце зійде, роса очі виїсть». У серпні 1882 року п'єса була доопрацьована і у зв'язку зі зміною фіналу, перетворена у драму. У тому ж році Старицький читав у Києві свою п'єсу суттєво схожу на знайдену Садовським п'єсу Кропивницького.

Останнім допитували Марка Кропивницького. Його поява викликала пошвавлення у присутніх. Свою промову він розпочав із заяви: «Покорнейше прошу предлагать мне вопросы погромче, так как благодаря дурному устройству провинциальных театров, я за 30 лет сценической деятельности приобрёл вместо пенсии глухоту».

Потім Кропивницький розповів: «П'єсу “Доки сонце зійде, роса очі виїсть” я написав в 1868 году. Потом я её переделал. Фабула и действующие лица остались те же. Изменена была только развязка. Свою пьесу я читал много раз. В 1882 году я читал её в присутствии г. Старицкого. Недели через 3-4 после того г. Старицкий пришел ко мне и прочитал план своей драмы. Я ему говорю: “Да ведь это совсем то, что у меня”. “Да, то, - сказал он мне: что же, мы столкнулись на одном сюжете, как некогда столкнулись Гоголь и Квитка-Основьяненко в “Ревизоре” и “Приезжем из Петербурга”».

У додаткових свідченнях Марко Кропивницький розповів наступне: «В 1883 году я впервые в моей труппе поставил водевиль г. Старицкого “Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка”. Дело было в Чернигове. После спектакля, когда я сидел в уборной, ко мне вдруг ведут седого, дряхлого, полуслепого старика. Это был Глебов. «Так оце він, - сказал Глебов, когда ему показали меня, - спасибі тобі, голубчику, що ти так гарно зіграв мій водевіль, дай я тебе поцілую! Тільки нащо ти його назвав “Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка”? Він же у мене звеця “До мирового”». Когда я с удивлением объяснил ему, что это новый оригинальный водевиль Старицкого, Глебов в свою очередь страшно удивился и тут же рассказал мне, как он отпечатав свой водевиль, послал экземпляр его в презент г. Старицкому и какое г. Старицкий сделал употребление из этого презента...

Госпожа Шабельская однажды рассказала мне такую вещь. Была она как-то в Москве. Там как раз играла труппа Старицкого. Шабельская увидела в исполнении этой труппы пьесу “Ніч під Івана Купала”, переделанную из её повести или драмы, и так была возмущена антихудожественностью переделки, что пошла за кулисы и потребовала, чтобы Старицкий впредь под пьесой выставлял только своё имя».

Потім зачитали свідчення тих свідків, які на засідання суду не з'явилися, серед них були: Олександр Кониський, Михайло Комаров, Олександр та Софія Русови і знайомили присутніх з додатковими матеріалами, наданими Старицьким (листи Панаса Мирного та Івана Нечуя-Левицького із завіреними нотаріальним шляхом підписами авторів); каталогом «Товариства російських драматичних письменників» за 1895 рік, в якому більшість п'єс Михайла

Старицького називалися переробками.

Далі заслухали висновок експерта Тимофія Флоринського, який досить детально пояснив, які твори-переробки вважаються плагіатом, а які ні. Його висновки були такими: «Надо заметить, что не все пьесы г. Старицкого одинаково близки к источнику заимствования. Из 9 пьес, о которых идет речь в статье г. Александровского, 3 пьесы, а именно: “Зимовый вечер”, “Талан” и “Цыганка Аза” не находятся в тесной связи с источником заимствования. Впрочем, сам обвиняемый в своей статье говорит, что эти 3 пьесы могут быть признаны “с грехом пополам” литературной собственностью г. Старицкого. Остальные 6 пьес, а именно: “Ничь під Ивана Купала”, “Не так склалось, як жадалось”, “Крути, та не перекручуй”, “За двома зайцями”, “Чорноморци”, “Як ковбаса та чарка, то мынеця й сварка”. Между этими 6 пьесами и соответственными оригиналами замечается очень близкая связь: не говоря уже об аналогичности сюжетов, в них сохранены действующие лица и даже целые сцены; все же изменения отличаются чисто внешним характером. Одним словом, в них нет творческого элемента. Г. Александровский сказал, что эти 6 пьес г. Старицкого “переписаны”. Я бы лучше сказал, что они – переложены по тому же способу, по какому школьники делают свои “переложения”. Впрочем в этом указании г. Александровского нет ничего нового, так как на ученический способ литературного заимствования г. Старицкого много раз указывала малорусская критика... Когда человек, заимствуя целую пьесу, ограничивается оговоркой, что пьеса его написана на заимствованный сюжет, то этим он не снимает с себя обвинения в плагiate».

Коли ж у Тимофія Флоринського спитали, чи є подібні випадки у російській чи малоросійській літературі (така велика кількість переробок одним драматургом), він відповів, що з таким фактом стикається вперше.

Коли надали слово донці письменника Людмилі Старицькій-Черняхівській, її промова була емоційною та запальною: «... с литературными деятелями “известного лагеря”, к которым пренадлежит и г. Александровский, очень трудно вести борьбу людям, стремящимся внести посильную лепту в культурную сокровищницу своего народа... Литератор “известного лагеря” г. Александровский, ненавидя малорусский народ, его язык, литературу и т. д., травит вместе с «Киевлянином» моего отца».

Далі Людмила Старицька-Черняхівська порівнявши літературну діяльність батька з творчістю Шекспіра, прийшла до висновку, що Михайло Старицький – творець багаточисельних малоросійських п'єс, у порівнянні з Шекспіром, запозичив їх не так багато.

Попри пристрасті, що вирували у залі засідання, суд визнав безпідставними звинувачення письменника у плагіаті, як і те, що нападки Ізмаїла Александровського мали характер особистої антипатії. Кореспондента визнали винним у клепаї, і йому загрожувало позбавлення волі від двох до восьми місяців. Вирок виявився досить поблажливим. Суд прийняв до уваги заяву адвоката Михайла Старицького - письменника не цікавив розмір покарання. Головним для нього було повернення доброго імені. Суд також врахував легковажність, яку підсудний проявив, готуючи свої статті, і виніс

вирок: 7 днів у в'язниці та відшкодування витрат на судову справу. Але з боку відповідача надійшла апеляція. Михайло Старицький клопотав про повторний розгляд справи. Проте розглянули справу лише через три роки, весною 1904-го. Цього разу Ізмаїл Александровський звернувся до драматурга з проханням забрати позов в обмін на визнання помилок в оцінці його творчості та публічне вибачення на сторінках київських газет. Михайло Петрович погодився. Журналіст дотримав слова. А письменник повернув собі чесне ім'я.

Сумним фіналом цієї історії стала передчасна смерть Михайла Старицького 27 квітня 1904 року. Відійшовши в інші світи, він залишив нащадкам цікаву драматургічну спадщину, а такі його п'єси як «За двома зайцями», «Сорочинський ярмарок», «Циганка Аза», «Талан» стали класикою української драматургії і не сходять зі сцен сучасних українських театрів.

Катерина Лісняк, бібліотекар
відділу мистецтв ОУНБ ім. Д.І. Чижевського